УДК 821.124(477)-1.09
DOI https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.52-1.35

Писаренко Н. Д.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романської філології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Ковальчук М. С.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ВОКАТИВИ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Анотація. У статті розглянуто епістолярні структурні елементи, зокрема вокативи (слова вітання і прощання**), з метою** вивчення структурної організації епістолярних текстів Григорія Сковороди: словесних формул вітання і прощання; індивідуальних етикетних комунікативних засобів. **Досліджено** структурно-семантичні особливості авторських вокативів, виявлено способи авторської комунікації в епістолярних текстах; схарактеризовано вокативи в листах Г. Сковороди. **Наукова новизна** полягає в тому, що у запропонованій статті вперше розглянуто авторські вокативи як засоби епістолярної комунікації мандрівного філософа. Упродовж останніх десятиліть торкалися у своїх дослідженнях вокативу: І. Вихованець, К. Городенська, П. Дудик, А. Загнітко, І. Кучеренко, К. Шульжук та інші(-граматичний аспект); І. Бойко, І. Вихованець, М. Каранська, О. Межов, М. Скаб та інші (семантико-синтаксичний аспект); П. Дудик, С. Єрмоленко, А. Каратаєва, Л. Мацько, Т. Сіроштан та інші (лінгвостилістичний аспект); В. Олійников, М. Скаб та інші (комунікативний аспект).

Авторський епістолярний текст виявляє різний склад рамкових елементів структурної організації листа: мінімальний, коли філософ має одну мету – передати емоції, враження, активізувати до дії тощо, як правило, це вокативи (слова-вітання, звертання, слова-прощання), постскриптуми; розширений – дата, епіграф до тексту листа, вокативи, постскриптум.

Авторські вокативи – маркери комунікативного процесу в епістолярії Г. Сковороди – представлені унікальними авторськими варіаціями: 1) нульовий, 2) ситуативний, 3) прогнозований, 3) контекстуальний, 4) реально виражений із детермінантами і без них. Звертання із детермінантами, характерні для епістол Г. Сковороди, виконують різні комунікативні функції: указують на ставлення адресанта до адресата протягом тривалого часу, характеризують здібності, уміння, риси характеру, етапи навчання адресата. Різноманітність унікальних авторських комунікативних епістолярних засобів Григорія Сковороди демонструє глибину і неординарність його натури, зумовлює необхідність продовжувати вивчення особливостей творчої індивідуальності мандрівного філософа, складання його портрета – alter ego.

Ключові слова: компоненти структурної організації листа, вокатив, слова вітання і прощання, нульовий вокатив, прогнозований вокатив, ситуативний вокатив, контекстуальний вокатив, опосередкований вокатив, вокатив з детермінантами.

Постановка проблеми. Дослідження творчої спадщини Григорія Сковороди здійснюються понад два століття, починаючи з листа – особистісного портрета мандрівного філософа, запропонованого М. Ковалинським, і ґрунтовних робіт Д. Баглая. Проте «повністю оцінити їх наукове значення вельми складна справа... таке тут багатство і розмаїття думок, зауважень, напучень, застережень, інформації» [1, 259].

У наш час науковці прагнуть розглянути епістолярний текст не лише як мовне середовище функціонування різних лінгвістичних фігур, джерело інформації біографічного характеру про його автора або форми художньої оповіді, а й як засіб та канал комунікації, вивчення якого допомагає з'ясувати закономірності і способи міжособистісної взаємодії та способи ефективного мовного впливу на адресата [2].

Дослідження епістолярних структурних елементів, зокрема, вокативів-слів вітання і прощання, в листах Г. Сковороди, де реально проявляється оригінальність, нестандартність мислення філософа, а способи авторської комунікації зумовлені ментальними виявами й ступенем зрілості його особистості, – це реальна можливість зрозуміти єство Г. Сковороди, своєрідність авторських комунікативних засобів. У цьому вбачаємо актуальність нашої наукової розвідки.

Метою статті є вивчення компонентів структурної організації епістолярних текстів Григорія Сковороди: 1) словесних формул вітання і прощання; 2) дослідження індивідуальних етикетних комунікативних засобів.

Основними **завданнями** наукової розвідки є: 1) дослідити структурно-семантичні особливості авторських слів вітання і прощання, виявити способи авторської комунікації в епістолярних текстах; 2) визначити і схарактеризувати компоненти структурної організації листа, з-поміж них слова вітання і прощання в листах Г. Сковороди.

Наукова новизна полягає в тому, що у запропонованій статті вперше розглянуто авторські вокативи як засоби епістолярної комунікації мандрівного філософа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Компоненти структурної організації листа є тими чинниками, важливими елементами, що впливають на адресата, спонукаючи його до комунікації, активізують дію, вказуючи на рівень стосунків між адресантом і адресатом. Структура їх достатньо різноманітна, як правило, відповідає моделі, прийнятій суспільством сучасного для автора листів часу. Нині існує значний досвід дослідницької діяльності лінгвістів у цьому напрямі. Компоненти структурної організації листа вивчають у різних аспектах – зіставному (І. Стрілець), діахронічному (Т. Акімова, О. Пазинич, О. Куварова).

Наукові розвідки Т. Акімової [3], яка ґрунтовно дослідила значущі конструктивні параметри листа, зокрема, характер вітання, вхід і вихід із ситуації письмового спілкування, формули ввічливості, підпис, звертання, лінгвісти все ще вважають актуальними. Проте не всі питання, пов'язані з поняттям звертання, сьогодні вирішені. «Мовознавці трактують звертання по-різному, неусталеними є терміни («звертання», «вокатив», «кличний відмінок»), не визначено зміст, методи, прийоми, що мають лінгвістичне спрямування для вивчення звертань. Проблема є також у виявленні семантичної пов'язаності звертання з реченням та в одночасно інтонаційному відділенні його від речення. Звертання – складна семантична та комунікативна одиниця» [4, с. 225]. Такої ж думки й О. Куварова, авторка монографії «Типология русского эпистолярного вокатива», яка вважає, що «перспективи вивчення листів у рамках епістолярики, пов'язані з наявністю цілої низки невирішених проблем у цій сфері, до яких належить і дослідження структури листа як мовного твору» [5, с. 19].

Однією з характерних ознак листа є епістолярна контактність – явище складне й неоднозначне. В. Кузьменко акцентує на тому, що «взаєморецепція автора з адресатом – це завжди до певної міри компроміс між тим, хто пише, і тим, до кого адресант звертається» [6, с. 58]. Цієї думки дотримується і М. Коцюбинська, зазначаючи, що у листуванні «маємо неявний, непрямий внутрішній діалог як наслідок певного «компромісу» між тим, хто пише, і тим, до кого пишуть» [7, с. 61]. Безсумнівно, лист передусім – це звернення до адресата, заклик або відповідь, підтримка або осуд тощо. «Відповідність чи невідповідність звертання слід оцінювати не лише з позицій адресанта, для якого будь-які дібрані лексеми переважно видаються адекватними, а й із позицій адресата мовлення, який може по-різному інтерпретувати цей апелятив» [8, с. 2]. Слова звертання і прощання у листах є тими особливими маркерами, що не лише відповідають за подальшу комунікацію з адресатом (чи навіть про її можливість), але й зберігають уявлення про особу-адресанта.

Звертання – це не лише мовний знак, а й багатоаспектна категорія, багатофункційна одиниця, яку в лінгвістичній науці досліджують також із погляду морфологічного оформлення. У лінгвостилістичних дослідженнях термін «вокатив», як правило, вживають як синонім терміна «звертання» з вільною їх взаємозаміною. Нерідко науковці, визначаючи поняття «звертання», «вокатив», ототожнюють вокатив і кличний відмінок. У традиційній граматиці указано, що звертання переважно виражені називним або кличним відмінками іменника, особовим займенником у називному відмінку або певними формами прислівників, сполуками і навіть підрядними словосполученнями: «Український вокатив у сучасному граматичному ладі, постаючи поновленою у своїх правах морфологічною формою, є одним із найбільш функційно закріплених форм і позиційно, й семантично, й комунікативно» [10, с. 139]. Проте, на думку О. Межова, «традиційна граматика належно не висвітлює цієї проблеми, не розчленовуючи звертання (вокатив, кличний відмінок) на функційні різновиди» [11, с. 177].

В українській лінгвістиці існують численні різноаспектні наукові розвідки розуміння вокативу: граматичне (І. Вихованець, К. Городенська, П. Дудик, А. Загнітко, І. Кучеренко, К. Шульжук та ін.), семантико-синтаксичне (І. Бойко, І. Вихованець, М. Каранська, О. Межов, М. Скаб, та ін.), лінгвостилістичне (П. Дудик, С. Єрмоленко, А. Каратаєва, Л. Мацько, Т. Сіроштан та ін.), комунікативне (В. Олійников, М. Скаб та ін.). Зауважимо, що М. Скаб уперше найповніше представив комунікативно-прагматичний аспект аналізу звертань в українській лінгвістиці [12, с. 19].

Звертання передусім сигналізує про соціальні відносини, що встановлюються в межах комунікативного акту. Слушною є думка К. Шульжука про те, що у художньому мовленні вокатив виражає не лише звернення до адресата, а й ставлення з боку мовця до нього [13, с. 175]. Тому головним чинником, що впливає на вибір того чи того звертання, на думку В. Кушнірюка, є особові характеристики, соціальний статус комунікантів, ситуація спілкування тощо [14, с. 24].

Мовна креативність, нестандартність звертань, що проявляються у мовній грі адресанта і до адресата, безумовно, з одного боку, вказують на їхні соціальні стосунки, а з іншого – на оригінальний спосіб комунікації, неординарність автора листа.

Значну роль у розумінні комунікативних стосунків адресанта й адресата відіграє позиція звертань у реченні. Так, на думку А. Загнітка і Г. Миронової, розміщення вокатива в реченнєвій постпозиції сприяє його експресивному увиразненню [15, с. 91].

Виклад основного матеріалу. Вибір адресантом структурних компонентів приватного листа, зокрема слів-вітань і звертань, слів прощань, їхнє місце у тексті листа та семантика, безперечно, орієнтують на комунікацію, позитивну чи негативну. Крім того, їх вибір значно залежить від інтелекту адресанта, його освіти, настрою на момент написання листа, розуміння чи бажання зрозуміти адресата.

Зауважимо, що «вокативна синтаксема із семантико-синтаксичного погляду належить до складних, адже виникла в результаті об'єднання елементарних синтаксем» [2, с. 193], тому звертання, як правило, вживаються із словами-привітаннями, цього вимагає й епістолярний етикет. Проте у деяких листах Григорій Сковорода, людина вихована, чемна, звертається до адресата:

1) без слів «вітання»: *Михайле! Найжаданіший брате в Христі!* [лист № 18]. Так може звернутися старша людина до родича, до близької людини, не дотримуючись певного політесу;

2) заміняє звичне вітання *здрастуй* на *радій в господі: Мій Михайле, радій в господі!* [лист № 3]; або навіть на ширше побажання здоров'я і ласки Божої – *молюся про ласку для тебе в господа нашого!* [лист № 42]. Ці вітання були прийняті у високодуховному суспільстві часу Г. Сковороди до дуже дорогої, близької людини. Такі вітання за своєю семантикою значно ширші, ніж *здрастуй* – побажання здоров'я. Автор вишукує такі слова, у яких звучить більше тепла, опіки до друга, ніж у щоденних, звичайних, буденних вітаннях, тим самим висловлює своє ставлення до юнака, не говорячи про це прямо.

Відзначимо, що деякі листи філософа взагалі не мають загальноприйнятих слів-вітань і звертань. На особливу увагу заслуговують листи-повчання:

1) де Сковорода говорить від імені давньоримських чи давньогрецьких мудреців: *оскільки тепер мені нічого тобі сказати, то через моє посередництво з тобою буде розмовляти наш Плутарх* [лист № 27];

2) лист у вигляді тез філософської праці з авторським аналізом і рекомендаціями, що починається висловлюваннями Аристотеля: «*Коли ми хочемо когось назвати справжнім дру-*

гом, говоримо, що наша душа і його душа – одне» [лист № 29]. Вважаємо, що усе це вказує на особливу форму комунікації, яку обирає адресант і наполегливо пропонує адресатові. Вона зрозуміла його співрозмовникові і продовжується тривалий час: перервана розмова в письмовій формі (в листі) продовжується у віртуальному мисленнєвому спілкуванні: *я прагну твоєї найприємнішої бесіди, коли душа з душею безмолвно і безтілесно розмовляє* [лист № 49], а потім адресант продовжує свою незавершену думку у наступному листі. Беремо до уваги, що це листи філософа, старця, учителя слова Божого. Кілька окремих листів, об'єднаних спільною темою, – це одна бесіда співрозмовників, тому, привітавшись у попередньому листі, Г. Сковорода продовжує незакінчену розмову у наступному листі. Цікавою комунікативною знахідкою Г. Сковороди, на нашу думку, є те, що філософ відразу переключає увагу співрозмовника на головне, про що йдеться у листі далі: тут немає місця (а може, й часу) вітанням, бо «*Плутарх говорить*». Отже, філософ наближає епістолярний стиль до розмовного, захоплюючись реальною бесідою, він продовжує її з уявним співрозмовником. Це *нульова*, *еліптична* форма вітання.

Спостерігаємо у листах Григорія Сковороди звертання без називання імені співрозмовника, коли автор уживає:

1) загальноприйняті звертання, характерні для суспільства того часу: *Милостливый государ!* [лист № 102],

2) загальноприйняті звертання до соратників у вірі: *Шановний во Христі мій отче! Мир тобі в нашому бозі!* [лист № 80], *Отче, и брате, и друже!* [лист № 87],

3) до знайомих, яких поєднує віра: *Любезный израилтянин! Мир ти! (До Наемана Петровича*) [лист № 120].

Зазначимо, що листи філософа до друзів являють собою аркуш, складений учетверо, де написано адресу та ім'я адресата, якому призначено лист: *Господину моему отцу Іякову Правницкому, в Бабаях. Из Маначиновки 1785 года, окт.3-го дня* [лист № 81]. Ймовірно, тому Григорій Сковорода не називає ім'я адресанта безпосередньо у листі, бо воно написане на титульному аркуші. Такі листи до Іова (Базилевича) [лист № 98], до Василя Степановича Томари – у них немає слів-привітань, звертань, текст розпочинається відразу відповіддю-поясненням: *Не поъду к Вам, потому что меня любите: луна издали свътлъе, музыка – вкуснъе, а пріятель - пріятнъе* [лист № 99]. У листі до Якова Долганського 1772 початок такий: *Скажите мнъ, что значит Ваше сіє: «Силно Вы меня [принудили]…»* [лист № 100]. Ці листи побутово-ділового спрямування схожі на записки-відповіді: коли деякі питання філософу необхідно було вирішувати швидко, відповідно до ситуації, що склалася, філософ розпочинає лист з конкретної відповіді адресатові. Вважаємо такі вокативи *ситуативними*.

У кількох листах спостерігаємо *прогнозоване* звертання. Так, у листі № 16 філософ звертається до адресата, не називаючи його імені, є вітання *дорогий,* проте воно не використано як загальноприйняте: *Радій, тричі дорогий!* Семантика компонентів речень листа дозволяє зрозуміти, кому призначався лист: *Це день верховного полководця Михайла…То по-ангельському відсвяткуй цей день*. У листі №4: *Бувай здоров, найдорожчий!* Автор звертається до адресата *найдорожчий*, не називаючи його імені. Найдорожчою людиною для Григорія Сковороди був лише Михайло Ковалинський: *Найдорожчий з найдорожчих,*

Турбото і втіхо моя,
Юначе, відданий музам!
Здрастуй, товаришу,
Дорожчий мені з усіх найдорожчих,
Михайле, друже з Аттіки! [лист № 14].

У листах до Михайла Ковалинського Г. Сковорода, як правило, звертається до товариша по імені, проте знайдено один лист із загальноприйнятим звертанням: *Salve, amice! Здрастуй, друже!* [лист № 19]. Далі у тексті листа фіксуємо низку звертань, де адресант називає ім'я М. Ковалинського неодноразово. Звертання займає нетипову позицію (не на початку листа), контекст листа вилучає її: маємо нульове звертання з контекстуальним поясненням – *контекстуальний вокатив*.

Отже, специфічними комунікативними засобами філософа є листи з: 1) нульовим вокативом, 2) ситуативним вокативом, 3) прогнозованим вокативом, 4) контекстуальним вокативом.

Щодо реально виражених вокативів, то, як показав практичний матеріал, вони можуть бути:

а) прямі: *Здрастуй, найдорожчий друже, мій Михайле!* [лист № 13];

б) опосередковані*: Григорій Савич Бажає своєму Михайлові радуватися в господі!* [лист № 17].

Найбільш поширеними в епістолярії Сковороди є вокативи з детермінантами. Хоч ми і зафіксували кілька вокативів без детермінантів, наприклад: *Здрастуй, друже!* [лист № 19]. Інколи автор використовує слово *здоров.* Воно зустрічається як у словах-привітаннях, так і словах-прощаннях, причому в останніх частіше: *Бувай здоров, моя душе!* [лист № 1] – у привітанні; *Бувай здоров, о дорогий, і відплачуй мені за любов любов'ю* – у прощанні [лист № 42].

Вокативи з детермінантами є типовими для епістол мандрівного філософа: *Здрастуй, найприємніший з усіх юначе, мій дорогоцінний Михайле!* [лист № 1]. Детермінанти у листах Г. Сковороди являють собою, як правило, кілька компонентів – від одного до семи, якщо це стосується М. Ковалинського, до інших знайомих – один-два. Детермінанти, зазвичай, виражені присвійним займенником *мій* у різних його формах (*моя душе! мій найжаданіший, мій Михайле! мій дорогий, найдорожчий мій Михайле*), прикметниками у найвищому ступені порівняння (*найдорогоцінніший, найжаданіший* тощо).

Звертання *Дорожчий мені з усіх найдорожчих* найяскравіше пояснює стосунки між адресантом і адресатом: М. Ковалинський був для мандрівного філософа не просто талановитим учнем, а утіхою серця, його надією і гордістю.

Зауважимо, що Г. Сковорода вживає звертання, як правило, зі словами вітання, що починають цей етикетний комплекс (вітання + звертання), але можуть і завершувати його (звертання + вітання): *Здрастуй, найприємніший з усіх юначе, мій дорогоцінний Михайле!* [лист № 1], *Мій найжаданіший Михайле, здрастуй!* [лист № 8]. Зміна місця слів-вітань, безумовно, не випадкова: актуалізуючи звертання, учитель-друг-адресант показує велику значущість учня для нього особисто (на першому місці присвійний займенник *мій* (лише мій, для мене), ступінь важливості *найжаданіший*, *Михайле* .

В епістолярії Г. Сковороди спостерігаємо, що вокатив займає:

1) різні позиції в тексті листа: а) на початку листа, б) всередині;

2) різні позиції у реченні: а) розпочинає фразу: *Здрастуй, мій скарбе! Найдорогоцінніший Михайле!*; б) може бути у середині речення: *Але як не вболівати, мій друже, коли від мене*

відірвали того, хто був однією з найбільших моїх відрад і втіх [лист № 74].

Вокативи, актуалізовані на початку листа, – це кодові слова, що виконують психологічно-комунікаційну функцію, вони важливі для будь-якого адресанта: правильний вибір слів, як правило, – це безпомилковий контакт із необхідним для адресанта результатом. У звертаннях Г. Сковороди до М. Ковалинського звучать теплі почуття, гармонія схожих душ, радість від того, що філософ знайшов духовно близьку людину. Вокативи, використані в середині листа, підсилюють увагу адресата, зосереджують на певних думках, міркуваннях, рекомендаціях, що їх філософ-учитель радить учневі, прямо чи опосередковано.

За нашими спостереженнями, детермінанти у вокативах Г. Сковороди виконують різні комунікативні функції:

1. Указують на ставлення Г. Сковороди до М. Ковалинського, що змінюється з розвитком тривалих стосунків – спочатку Григорій Іванович звертається до юнака: *Найжаданіший друже, Михайле!* [лист № 2], пізніше: *Здрастуй, мій жаданий! Турбото і втіхо душі моєї, найдорогоцінніший Михайле!* [лист № 49]. Про розвиток стосунків свідчать і слова прощання. Так, у перших листах філософ підписується *Твій новий друг Григорій Сковорода* Липня 9, 1762 [лист № 2], а в останніх листах – *Бувай здоров, найдорожчий товаришу! Твій Григорій Савич* [лист № 57], *Тобі єдиному найбільший друг Григорій* [лист № 31] тощо.

2. Характеризують здібності, уміння, риси характеру, етапи навчання адресата: а) так, детермінанти *друже елінів і любителю муз!* (*Здрастуй, Михайле, друже елінів і любителю муз!* [лист № 9]) указують на захоплення юнака грецькою мовою і літературою; б) *Найщасливіший філолог! Михайле здрастуй!* [лист № 46] – успішну перекладацьку практику з латинської і грецької мов; в) *Михайле! Найжаданіший брате в Христі!* [лист № 18] – глибоке вивчення християнської літератури і спільні релігійні погляди з Григорієм Сковородою; г) про зміни, що відбуваються у процесі навчання М. Ковалинського: *Здрастуй, найхоробріший новобранцю Христового воїнства! Найулюбленіший Михайле!* [лист № 37]. Юнак на той час закінчував філософський клас і стояв на порозі класу богослов'я, філософ високо оцінив цей його крок на сходинці знань: *Я пізнаю, що ти не з породи шулік, але від крові благородних орлів* [лист № 31].

3. Містять у собі суть того, про що йдеться далі у листі: *Здоров, любима моя цикадо і найдорожча мурашко! Михайле, любителю муз!* [лист № 57].

Зауважимо, що не випадково Г. Сковорода називає М Ковалинського *цикадою* і *мурашкою.* У тексті листа автор сам пояснює це, говорячи, що цикади живляться росою, а поет-творча людина опікується музами, живиться із найчистішого джерела – духовності. Мурашка, бджола – улюблені герої-комахи Григорія Сковороди, про яких філософ нерідко згадує у своїх творах. Що ж до мурашки, то вона, як відомо, працьовита, наполеглива, завжди у постійному пошуку, але автор-адресант розуміє мурах і як таких, хто вчиться справжньої мудрості, християнської мудрості. Згадуючи про золотоносних мурашок, що тягли золото з гірських печер у Північній Індії, він бажає, щоб і його юний друг був мурашкою, яка б несла людям християнську духовність.

Зрозуміло, що вокативи є початком і кінцем структурної рамки листа. Автор часто дотримується семантичної логічності: і в семантичному колі спостерігаємо їх тематико-семантичну єдність – на початку листа слова-вітання в епіграфі: *Блаженні ваші очі, що бачать, і вуха, що чують (Матфей, гл.13). Тебе ж я вважаю Авраамовим нащадком і прагну і бажаю, щоб ти був моїм союзником.* Завершує словами-прощання*: Бувай здоров, нащадку Ісаака!* [лист № 21]. Філософ спеціально акцентує свою думку, тому починає з головного, а в кінці листа нагадує про це. Очевидно, що відповідну комунікативну функцію виконують і слова-прощання: *Бувай здоров, мій найкращий любителю муз!* (у листі йдеться про поетичні спроби юнака) [лист № 22].

Використовуючи метафоризовані означення, виражені поширеними прикметниками найвищого ступеня у словах вітання та прощання, зокрема до М. Ковалинського, Г. Сковорода виявляє щиру батьківську турботу, опікуючись талановитим юнаком. Звернімо увагу на демократичність, рівність у стосунках учня й учителя, який визнає високий рівень знань у Михайла, тому й називає себе: *Твій товариш по навчанню* [лист № 52]. Іноді митець уживає складені дискурсиви на позначення вокативів, посилені простим дискурсивом, що мають викликати в адресата посмішку: *Бувай здоров альфо софістів! Осел серед софістів Григорій* [лист № 53].

Спостерігаємо короткі, стримані етикетні формули прощання до інших друзів, добрих знайомих: *Ваш сын, и брат, и друг Григорій Сковорода* [лист № 87]; *Грігорий, сын Саввы, Сковорода* [лист № 107]; що свідчить про ділові, побутові стосунки з адресатом, але з безумовними елементами ввічливості, щирими і реалістичними. Пізніше у листах до Г. Ковалинського, Є. Урюпіна з'являється підпис Григорія Сковороди: *Старець Григорій Варсава Сковорода* [лист № 117].

У листі до Наемана Петровича філософ розширює свій підпис*: Старец, учитель закона божія Григорій Варсава Сковорода* [лист № 120]. У такий спосіб Григорій Савич підкреслив, що в основі його настанов-повчань є Боже слово – чим зафіксував свій соціальний статус: *Григорій Сковорода – Старець Варсава / Григорій Варсава Сковорода – Старец, учитель закона божія Григорій Варсава Сковорода.* У листі до Наемана Петровича Григорій Сковорода пояснює свій підпис – це своєрідний лінгвістичний аналіз власного підпису: «Что значит *Варсава*? *Вар* еврейски *сын*; *Сава* сирски *мир*. Итак, *Вар-Иона – сын голубицы*; *Вар-Сава – сын мира*, т.е. *сын Савы* [лист № 120]. Проте для Михайла Ковалинського він залишився, як і часто підписувався *Твій справжній друг Григорій Савич* [лист № 16].

Висновки. Отже, дослідження виявило, що Григорій Сковорода, як правило, редагуючи або навмисно зберігаючи певні елементи структурної організації епістоли, надає листу певної суб'єктивності, креативності, наповнюючи його індивідуальною лексикою, чим, з одного боку, стверджує своє авторство, а з іншого, вибудовує свій комунікативний шлях. Відсутність сталої структурної організації листа, її багатоваріантність – характерна ознака особистих листів Г. Сковороди. Елементи структурної організації листа – це не просто рамка, що окреслює лист, це своєрідні посилювачі комунікації, що активізують дію або ж, навпаки, припиняють її залежно від мети, яку ставить адресант, свідомо чи інтуїтивно, та їх семантичного наповнення. Дотримання філософом-адресантом чіткої, зазвичай, повної структурної рамки у приватно-ділових листах вимагає і від адресата відповідного реагування – «сухого» ділового сприйняття тексту – чого і прагне адресант. Авторський епістолярний текст виявляє різний склад рамкових

елементів структурної організації листа: мінімальний, коли філософ має одну мету – передати емоції, враження, активізувати до дії тощо, як правило, це вокативи (слова-вітання, звертання, слова-прощання), постскриптуми; розширений – дата, епіграф до тексту листа, вокативи, постскриптум.

Авторські вокативи – маркери комунікативного процесу в епістолярії Г. Сковороди – представлені унікальними авторськими варіаціями: 1) нульовий, 2) ситуативний, 3) прогнозований, 3) контекстуальний, 4) реально виражений з детермінантами і без них. Звертання із детермінантами, характерні для епістол Г. Сковороди, виконують різні комунікативні функції: указують на ставлення адресанта до адресата протягом тривалого часу, характеризують здібності, уміння, риси характеру, етапи навчання адресата. Різноманітність унікальних авторських комунікативних епістолярних засобів Григорія Сковороди демонструють глибину і неординарність його натури, зумовлюють необхідність продовжувати вивчення особливостей творчої індивідуальності мандрівного філософа, складання його портрета – alter ego.

Література:

1. Манженко В.П. Листи Харківські. 2011, С. 257–266. URL: http://dspace.khntusg.com.ua/bitstream/123456789/1469/1/pdf .
2. Невська Ю.В. Дискурсиви в епістолярії М. Куліша: комунікативно-прагматичний вимір : монографія. Харків : Хар-ківське історико-філологічне товариство, 2019. 229 с.
3. Акимова Т. П. Лингвокультурологические характеристики эпистолярного текста: на материале писем классиков русской литературы XIX-XX вв.: дис. … д-ра филол. Наук: 10.02.01 – русский язык / Гос. соц.-пед. ун-т. Волгоград, 2016. 441 с. URL: https://vspu.ru/sites/default/files/disfiles/dissertations/dissertaciya_akimovoy_t.p..pdf
4. Сучасна українська літературна мова: синтаксис. / за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1972. 516 с.
5. Куварова Е.К. Типология русского эпистолярного вокатива: монография. Днепропетровск: Новая идеология, 2014. 380 с.
6. Кузьменко В. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років XX ст. *Слово і час*. 1999. № 2. С. 57–60.
7. Коцюбинська М. Зафіксоване й нетлінне. Роздуми про епістолярну творчість. Київ: Дух і літера, 2001. 299 с.
8. Межов О. Функційне навантаження вокативів у поетичних творах Василя Стуса. Наукові записки НаУОА. Острог : НаУОА, 2014. Вип. 44. С. 178–181. (Серія «Філологічна»).
9. Межов О. Сучасні підходи до вивчення категорії звертання в курсі «Синтаксис української мови» для студентів-філологів. 2019. С. 170-184. URL: https://orcid.org/0000-0002-5299-417X/ lcmp.ukma.edu.ua/ article/download/ 197086/ 197264
10. Загнітко А. Типологія формальних, семантичних і функційно-формальних виявів вокатива. *ACTA UNIVERSITATIS WRATISLAVIENSIS* № 3985 Slavica Wratislaviensia CLXXII Wrocław 2020. С. 131-142. https://doi.org/10.19195/0137-1150.172.12 . URL: https://wuwr.pl/swr/article/download/11840/10765/
11. Скаб М.С. Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматика, прагматика, стилістика): автореф. дис… ..д-ра філол.. наук: 10.02.01 – українська мова. Чернівці, 2002. 28 с.
12. Шульжук К. Синтаксис української мови : підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 408 с.
13. Кушнірюк В. Комунікативний етикет державного службовця. К.: ТОВ «СІК ГРУП Україна», 2013.184с.
14. Загнітко А., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект. Brno : Masarykova univerzita, 2013. 223 с
15. Сковорода Г. Твори в двох томах. / Упор. І. А. Табачников, І. В. Іваньо. Київ: видавництво Академії наук Української РСР, 1961. Т. 2. 623 с.

Pysarenko N., Kovalchuk M. Vocatives in H. Skovoroda's epystolary

Summary. The article deals with the epistolary structural elements, in particular, words of greeting and farewell, and **is aimed to** study the peculiarities of the organization of epistolary texts of H. Skovoroda: verbal formulas of greeting and farewell; individual etiquette communication tools. The structural and semantic features of the author's vocatives **are studied**, the ways of the author's communication in epistolary texts are revealed; the originality of vocatives in H. Skovoroda's letters is identified. **The scientific novelty** lies in the fact that the present article for the first time considers the author's vocatives as a means of epistolary communication of the wandering philosopher. During the last decades the problems related to the vocative have been touched upon in the research carried out by:

I. Vykhovanets, K. Horodenska, P. Dudyk, A. Zagnitko, I. Kucherenko, K. Shulzhuk, M. Karanska, O. Mezhov, M. Skab, A. Karatayeva, L. Matsko, T. Siroshtan and others.

The author's epistolary text reveals the various composition of the framework elements of the structural organization of the letter: minimal, when the philosopher has one goal which is to convey emotions, impressions, to inspire action, etc., usually these are vocatives (words of greeting, address, farewell), postscripts; and extended – the date, epigraph to the text of the letter, vocatives, postscript.

The author's vocatives – the markers of the communicative process in H. Skovoroda's epistolary – are represented by unique author's variations: 1) null, 2) situational, 3) predicted, 3) contextual, 4) actually expressed with and without the determinants. The addresses with the determinants, which are a distinctive feature of H. Skovoroda's epistle, perform various communicative functions: indicate the attitude of the sender to the addressee for a long time, characterize the abilities, skills, character traits, stages of the addressee's studying. The variety of the authorial communicative epistolary means used by H. Skovoroda demonstrates the depth and unusualness of his nature, predetermines the need to continue studying the peculiarities of the creative personality of the wandering philosopher, the reproduction of his portrait – alter ego.

Key words: components of the structural organization of the letter, vocative, words of greeting and farewell, null vocative, predicted vocative, situational vocative, contextual vocative, indirect vocative, vocative with determinants.